

Pannonisches Institut
Panonski institut

PANNONISCHES JAHRBUCH

2013

PANONSKI LJETOPIS

Pinkovac - Güttenbach, 2013

Die einzelnen Beiträge und Artikel geben die Meinung
des jeweiligen Autors wieder und müssen nicht
mit der Meinung der Redaktion übereinstimmen

Peter Houtzagers
Gradišćanskohrvatski:
o hitnosti kvalitetnog
terenskog rada*

*Referat na Drugoj međunarodnoj kroatološkoj konferenciji u Zagrebu

Želio bih zahvaliti organizatorima što su me kao predavača pozvali na ovu konferenciju o zanimljivoj i važnoj temi, Hrvatima izvan Hrvatske.

Iako unutar te teme sâm najviše znam o lingvistici te Gradišću i njemu susjednim područjima, svjestan sam da je tema konferencije mnogo šira i da se mnogi ovdje nazočni nisu specijalizirali za Gradišće, a možda nisu ni lingvisti. Unatoč tome, danas bih ipak htio govoriti o lingvistici i Gradišću; ne samo zato što o tome najviše znam i što to najviše volim, već i stoga što smatram da je proučavanje hrvatskih dijalekata Gradišća, a posebno nov, detaljan i kvalitetan dijalektološki terenski rad u ovom trenutku ne samo od izuzetne važnosti, već i hitan. Ta će važnost i hitnost zapravo biti glavna tema mojega predavanja, pri čemu ću se služiti lingvističkim primjerima koji, nadam se, neće biti toliko stručni da ih i "nelingvisti" ne bi mogli pratiti.

Proučavanje dijalekata gradišćanskih Hrvata važno je iz mnogo različitih gledišta, no ovdje ću se posvetiti samo jednom od njih, točnije rekonstrukciji zemljovida hrvatskih dijalekata prije migracija. Dijalekti gradišćanskog hrvatskog osim zajedničkih obilježja pokazuju i veliku raznolikost.

Na karti koju vidite prikazani na kraju izlaganja su različiti simboli (trokuti, paralelogrami itd.) za tipove gradišćanskih dijalekata. Čak i unutar tih tipova, prvenstveno na jugu, može postojati znatna raznolikost. (Usput, naziv "Gradišće", kao većina dijalektologa, upotrebljavam

za područje koje se proteže mnogo šire od austrijske pokrajine Gradišće.) Točkice na karti označavaju mjesta na kojima se nekad govorio hrvatski, ali danas više ne. Ti su dijalekti potomci dijalekata koji su se nekada govorili u "domovini" (većinom Hrvatskoj i Slavoniji), ali kojih tamo više nema. Ta su polazna mjesta izvorni stanovnici (govornici izvornih lokalnih dijalekata) napustili, a nastalu su prazninu ispunili većinom govornici potpuno drugačijih dijalekata. Kada bi se moglo okriti odakle potječu govornici određenoga gradišćanskog dijalekta, moglo bi se nešto reći o tome kako je izgledao zemljovid hrvatskih dijalekata prije velikih migracija na sjever. Time bi jedan sićušan (*klein, winzig*) djelić velike slagalice bio stavljen na svoje mjesto.

Ma koliko to jednostavno zvučalo, praksa je, nažalost, složena. Prvo, ono što je poznato o tome tko odakle dolazi vrlo je nepotpuno i siromašno detaljima. Drugo, gotovo je sigurno da je stanovništvo mnogih, a možda i svih mjesta u Gradišću "miješano", što znači da ne potječe iz jednog, već više mjesta u domovini: valovi migracija dogodili su se u različitim trenucima i započeli s različitim lokacija. Stoga je vrlo vjerojatno da su i sami dijalekti na mnogim mjestima, a možda i posvuda, "miješani". Treće, prošlo je gotovo pet stotina godina od početka velikih migracija, dakle kad bi se i uspjela uspostaviti veza između sadašnjih i ondašnjih mjesta, što bismo time zapravo saznali? Koja je od svojih sadašnjih obilježja dijalekt posjedovao i prije migracije? Gradišćanski Hrvati već oko pola tisućljeća čine novi dijalektni kontinuum; prirodno, došlo je do inovacija i dijalekti su utjecali jedni na druge (što je iz lingvističke perspektive samo po sebi vrlo zanimljivo). Je li rješenje svima im zajednička obilježja ostaviti po strani kao neizvorna i pozornost usmjeriti na obilježja po kojima se dijalekti međusobno razlikuju? I da i ne: obilježja

po kojima se dijalekti međusobno razlikuju govore mnogo, no zajednička se obilježja ne mogu tek tako odbaciti kao neizvorna, tim više što postoje razlozi za pretpostavku da su mnogi danas susjedni dijalekti već tada bili susjedi. Drugim riječima, radi se o iznimno složenoj slagalici. Upravo je zbog složenosti same slagalice od velike važnosti znati što je moguće više o tome kako izgledaju djelići koje treba složiti, odnosno raspolagati što detaljnijim i pouzdanijim informacijama o samim dijalektima. Po mojem smišljenju još relativno daleko od potpune i detaljne slike sadašnjih gradišćanskih dijalekata, iako je određeni broj lingvista u dvadesetom i početkom ovog stoljeća na tom području dao sve od sebe.

Nemoguće je u ovom kratkom predavanju dati pregled njihova rada i reći ću samo da je proučavanje gradišćanskog hrvatskog krajem devetnaestog i u prvoj polovici dvadesetog stoljeća tek stidljivo počinjalo, s nekoliko zaslužnih radova, da bi na kraju sedamdesetih godina doseglo vrhunac u obliku rada koji je 1978. napisao Neweklowsky, a koji je po mom sudu još standardni rad na području gradišćanskog hrvatskog.¹

U njemu je sve što je tada bilo poznato uređeno i usustavljeno te dopunjeno novim saznanjima i uvidima autora.

Ono što je u Neweklowskyjevu radu izneseno relativno oprezno, možda kako se kod čitatelja slavista ne bi stvorilo neveselo raspoloženje, ali što je pažljivom čitatelju jasno već iz prve rečenice uvoda, jest da hrvatski u Gradišću brzo nestaje. To se može pročitati i u različitim drugim, nedijalektološkim publikacijama (jer su istraživanja o broju Hrvata, sociolingvističkim pitanjima, nacionalnom identitetu, problemima vezanima uz dvojezičnost ili višejezičnost i slično, uvijek bila brojnija od dijalektoloških). I lingvisti su itekako svjesni brzine kojom

hrvatski nestaje, kao što se može pročitati u članku Sanje Vulić iz 1994., u kojem stoji: "u šestnaestom stoljeću bilo je na području nekadašnje novogradačke grofovije, u južnom Gradišću, dvadeset i šest hrvatskih sela prije dvadesetak godina bilo je još trinaest hrvatskih sela na tom području, a danas samo tri".² Ako je to točno, s karte bi trebalo ukloniti deset najjužnijih sela; odnosno ta sela još postoje, ali ne i lokalni hrvatski jezik. A tu govorimo samo o južnom dijelu. Nemamo mnogo razloga pretpostaviti da je situacija u ostatku područja mnogo drugačija. S obzirom na tu uznemirujuću i dramatičnu situaciju očekivalo bi se da će hrvatska dijalektologija "navaliti" na preostale gradišćanske Hrvate kako bi spasila (odnosno za znanost sačuvala) ono što se još spasiti da. Ako pogledamo samo objavljena istraživanja u razdoblju nakon Neweklowskyjeva rada iz 1978., situacija je nešto lošija nego što bismo očekivali. Objavljeno je nešto monografija te određeni broj članaka o pojedinim dijalektima, ali ne mnogo. Objavljeni su različiti članci o gradišćanskom hrvatskom na temelju raspoloživih komadića slagalice, članci u kojima se te djeliće pokušava posložiti, no relativno je malo toga napisano o samim djelićima. Ako se broj dijalektoloških publikacija uspoređi s brojem članaka o hrvatskim dijalektima izvan Gradišća te s brojem članaka o gradišćanskom hrvatskom u kojima se ne radi o opisima dijalekata, već, primjerice, pisanog jezika gradišćanskih Hrvata, dijalektološkim opisima starih tekstova, onomastici i tako dalje, taj je broj prilično malen. Ako se ne ograničimo na objavljene izvore, tu je, naravno, projekt *Hrvatski jezični atlas*, i iskreno se nadam da je u sklopu tog projekta mnogo učinjeno te da je pripremljeno mnogo kvalitetnog materijala za koji "javnost" još ne zna. Moram priznati da sam od pojavljivanja *Fonoloških opisa Obšteslovenskog lingvističkog atlasa* iz 1981. ponešto

nepovjerljiv prema opisivanju dijalekata u obliku atlasa. Obje lokacije o kojima najviše znam (Homok u Mađarskoj i otok Cres) u *Fonološkim opisima* opisani su na prilično nezadovoljavajući način (posebice Homok), što se vjerojatno može pripisati korištenoj metodi: pitanja su određena unaprijed iako na svim lokacijama nisu relevantna ista pitanja, materijal se uglavnom sastoji od kratkih odgovora na pitanja postavljena na standardnom hrvatskom jeziku, istraživač često na jednom mjestu ne provede dovoljno vremena kako bi proniknuo u sustav fonoloških opreka nekog dijalekta, zbog čega se ponekad zapisuju suvišni fonetski podaci dok se važne fonološke točke previdaju. Iskreno se nadam da će *Hrvatski jezični atlas* sve to znati izbjeći, da se radi s novim istraživačima osposobljenima da stvari promatraju iz fonološke perspektive, da im se daje dovoljno vremena za duži rad na pojedinom dijalektu, da materijal uključuje značajan udio spontanog govora te da se materijal snima i čuva u nekoj vrsti fonogramskog arhiva kako bi se kasnije na temelju "novijih uvida" mogao ponovno preslušati i eventualno iznova analizirati.

Potrebu za proširenjem trenutno dostupnog nam znanja te za detaljnim uvidima o više pitanja vezanih uz Gradišće ilustrirat ću primjerom, i to je problem prisutnosti ili izostanka tonske opreke u hrvatskim gradišćanskim dijalektima. Općenito se pretpostavlja da gotovo svi gradišćanski dijalekti potječu od dijalekata koji su imali troakcenatski sustav, što znači da su razlikovali (1) kratke i duge samoglasnike te

Troakcenatski sustav:

- ˘ kratki vokal
- ˘ dugi vokal, uzlazna intonacija
- ˘ dugi vokal, silazna intonacija

(2) dugouzlazne i dugosilazne samoglasnike.

No kao što je s oprekama u jezicima često slučaj, i tonska se opreka u mnogim dijalektima izgubila te postoji mnogo dijalekata za koje lingvisti jednoglasno pretpostavljaju da u njima više ne postoji troakcenatski, već dvoakcenatski sustav, što znači da još postoji razlika između dugog i kratkog, ali ne i uzlaznog i silaznog.

Dvoakcenatski sustav:

- ˘ kratki vokal
- ˘ dugi vokal

No takav konsenzus ni približno ne postoji u svim slučajevima: prilično se često događa da terenski istraživači ili sumnjaju oko toga postoji li u dijalektu koji istražuju tonska opreka, ili se o tome međusobno ne slažu. To je slučaj s čakavskim dijalektima na jadranskoj obali i s gradišćanskim hrvatskim, jednako u sjevernom i južnom dijelu Gradišća. Da to ilustriram primjerom: Stjepan Ivšić i Pavle Ivić zabilježili su tonsku opreku na jugu Gradišća, uz opasku da je Ivić pretpostavio da je ona u nekim selima fakultativna. Neweklowsky je 1987. (doduše oprezno) pretpostavio da se tonska opreka vjerojatno posvuda izgubila, osim u jednom selu. Sâm sam 2008. provodio terenska istraživanja u Petrovu Selu i smatram da sam jasno čuo tonsku opreku, iako i ja dvojim oko toga nije li u nekim slučajevima fakultativna. Postoje, dakle, razlike u zapažanjima. U publikacijama sam, kao i drugi autori, iznio ideje o mogućim uzrocima tih razlika, no zbog vremenskog ograničenja sada o tome ne mogu detaljnije govoriti. Nekoliko je stvari jasno: (1) da su razlike koje bi trebalo čuti prilično suptilne, čak i za izvorne govornike hrvatskoga jezika te da je

opreku stoga lako prečuti ili pak "čuti" nepostojeću opreku; (2) da je s obzirom na ono što je dosad poznato nemoguće ili vrlo teško dokazati postoji li negdje tonska opreka ili ne. To bi zahtijevalo eksperimentalno istraživanje u "laboratorijskim uvjetima", što je u trenutnim okolnostima vezanima uz potrebna financijska sredstva i radnu snagu neostvarivo.

Mogli bismo se zapitati zašto je uopće važno je li troakcenatski sustav sačuvan ili nije. Vrlo je važno, što ću ovdje pokazati na samo jednom primjeru. I on se odnosi na duljenje vokala. U mnogim hrvatskim dijalektima kratki se samoglasnici produžuju ispred nekih suglasnika, poput n, r, l, kada ti suglasnici slijede nakon promatranog samoglasnika u istom slogu, na primjer u t'ancat > t'āncat.

| t'ancat > t'āncat

Aleksandar Belić je 1935. na temelju istraživanja Stjepana Ivšića ustanovio da vezano uz ovo duljenje postoji važna i stara izoglosa (lingvistička granica na zemljopisnoj karti). Ta izoglosa prolazi kroz najzapadniji dio posavskog štokavskog i najjugoistočniji dio čakavskog. Zapadno od te granice duljenje daje dugouzlazni vokal, a istočno dugosilazni, na primjer t'āncat nasuprot t'ancat.

(sjevero)zapad:

t'ancat > t'āncat

(jugo)istok:

t'ancat > t'āncat

Dosad je u gradišćanskom hrvatskom uvijek bio slučaj da je tamo gdje je pronađen troakcenatski sustav duljenje provedeno na "sjeverozapadni" način, odnosno rezultiralo je dugouzlaznim vokalom.

Gradišće:

t'āncat

Podaci iz mog terenskog istraživanja 2008., međutim, ukazuju da se u Petrovu Selu duljenje provelo na "jugoistočni" način, znači tancat.

t'āncat

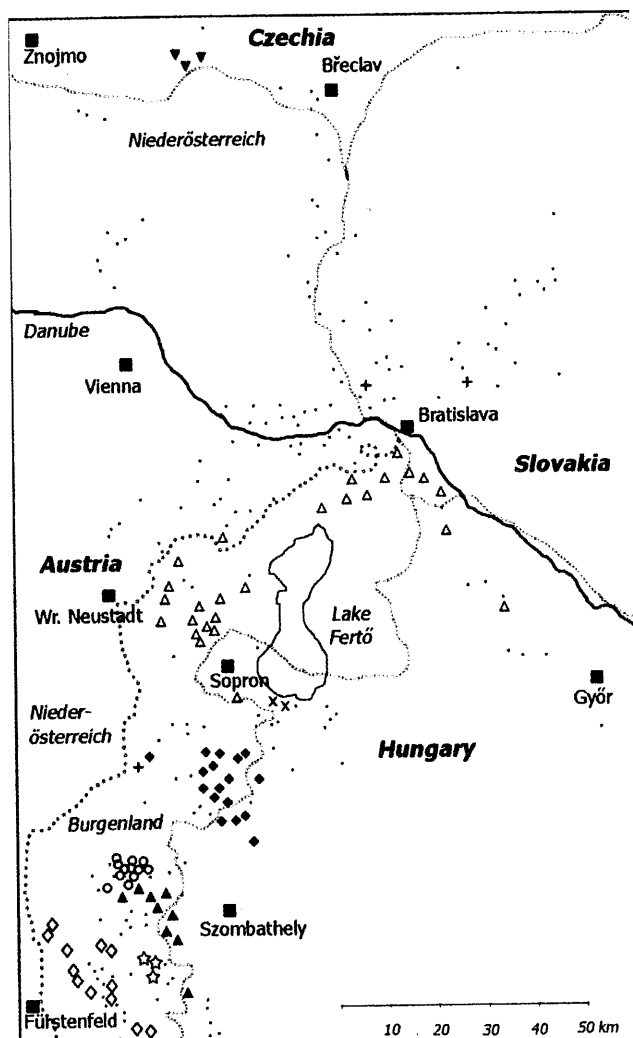
karmil 'krmio', cf. dīl 'part'

Ako je to točno, tada Belićeva izoglosa možda prolazi i kroz Gradišće i pruža nam novu informaciju o podrijetlu (dijela) gradišćanskih Hrvata. Jasno je da se Belićeva izoglosa odnosi na tonove te da je za gradišćanski hrvatski relevantna samo za ona mjesta u kojima postoji troakcenatski sustav.

Smatram da je važno otkriti postoji li u južnom Gradišću više dijalekata s troakcenatskim sustavom, te, ako postoje, je li u njima prisutna ista pojava koju sam pronašao u Petrovu Selu. Osim toga, prisutnost tonova važna je za više područja unutar lingvistike, poput morfologije. Smatrao bih velikom štetom, a nadam se da se nakon ovoga što ste čuli i vi sa mnom slažete, da se te informacije izgube.

1 Neweklowsky, Gerhard. 1978. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Wien.

2 Vulić, Sanja. 1994. *Štokavski elementi u govoru čakavskoga gradišćanskoga sela Pinkovca*. *Čakavska Rič* 22/1, 143-151.

Legenda

▼	Moravski Hrvati ¹	▲	Štoji
△	Haci i Poljanci	◇	južnočakavski
×	Kajkavci	☆	između Štoja i južnočakavskog
◆	Dolinci	+	drugi hrvatski dijalekti
○	Vlahi	.	nekadašnja hrvatska sela